

Dr hab. Katarzyna Gadomska, Prof. UŚ

Uniwersytet Śląski, Instytut Literaturoznawstwa

Recenzja rozprawy doktorskiej Pana mgr Łukasza Świercza, pt.: *Poetyka reprezentacji wagonów bydłowych. Doświadczenie deportacji do nazistowskich obozów koncentracyjnych w literaturze francuskojęzycznej*, [str.427], napisanej pod kierunkiem Pani dr hab. Beaty Kędzi-Klebko, Profesor USZ.

1. Opinia ogólna

Dysertację mgr Łukasza Świercza oceniam **bardzo wysoko**. Podjęty w rozprawie problem badawczy został trafnie wybrany, a omawiana tematyka jest, co ważne, istotna dla rozwoju badań interdyscyplinarnych (nie tylko literaturoznawczych, ale również kulturoznawczych, antropologicznych i filozoficznych) obszaru francuskojęzycznego.

2. Ocena szczegółowa, merytoryczna (ocena problematyki, metodyki i struktury).

Przedłożona mi do oceny rozprawa doktorska autorstwa mgr Łukasza Świercza stanowi próbę ukazania doświadczenia ofiar „rozpędzonego pociągu o nazwie *nowoczesność*” (s.6), który stał się narzędziem realizacji deportacji i zagłady ludzkości w niemieckich obozach koncentracyjnych podczas II wojny światowej.

Rozprawa jest, jak na polskie standardy, bardzo obszerna (liczy 427 strony z bibliografią), została napisana w języku polskim wpisując się tym samym w dość modny ostatnio nurt, by pisać właśnie po polsku o literaturze obcojęzycznej, po to by upowszechnić często nieznaną polskim badaczom/czytelnikom obszar. Rozwiązanie to ma to jednak taki minus, że gdyby rozprawa została potem wydana w formie książki, to byłoby trudno mówić o możliwości umiędzynarodowienia wyników badań w niej przedstawionych.

Pewne wątpliwości budzi we mnie mało precyzyjne sformułowanie w tytule „w literaturze francuskojęzycznej”, co sugeruje, że rozprawa stanowi kompletną analizę tematu w całej literaturze francuskojęzycznej, a tak zapewne nie jest. Więc może byłoby zasadne

doprecyzowanie, że chodzi o wybrane teksty z literatury francuskojęzycznej, ewentualne zaznaczenie jakiejś cezury czasowej, etc.

Zauważając, iż w dotychczasowych badaniach nad literaturą Holocaustu kwestia deportacji, transportu do obozów koncentracyjnych jest często pomijana, a badacze koncentrują się na samym literackim obrazie obozu, doktorant pragnie wypełnić tę lukę badawczą poprzez połączenie dwóch perspektyw badawczych, pozornie dość odległych, tzn. analizę kolei – symbolu nowoczesności, który jednak w literaturze obozowej staje się narzędziem destrukcji oraz badanie samego doświadczenia Zagłady. Oba te porządki łączą się w doświadczeniu deportacji będącym centralną osią rozważań w pracy mgr Świercza.

Sam termin literatury deportacyjnej zostaje doprecyzowany przez doktoranta we wstępie: w obrębie tego nurtu, mgr Świercz wyróżnia utwory o charakterze testimoniarnym (opisujące własne przeżycia deportacyjne) oraz, jak to określa doktorant, „postświadcstwa”, czyli teksty świadków sekundarnych. Ponadto, w części wstępnej doktorant określa cele badawcze rozprawy, są to m.in.: wykazanie wyjątkowości i odrębności doświadczenia podróży deportacyjnej w ramach doświadczenia koncentracyjnego; opisanie horroru sensorycznego więźniów wraz ze zjawiskiem napaści ekstremalnej; ukazanie somy jako przedmiotu opisu, sposobu obrazowania oraz elementu struktury narracyjnej, wreszcie analiza pamięci doświadczenia koncentracyjnego. Zadania badawcze są bardzo precyzyjnie wyznaczone i bardzo jasno opisane.

W dalszej części wstępu doktorant przedstawia w sposób niezwykle klarowny i logiczny strukturę swojej pracy oraz uzasadnia, przekonująco, wybór reprezentatywnego korpusu do analizy. Moim zdaniem, część wstępna pracy jest wzorowa: uporządkowana, syntetyczna, daje bardzo dobre wyobrażenie o tematyce i metodologii rozprawy.

Rozprawa jest podzielona na trzy części, rozdziały, które są uporządkowane przez podrozdziały.

Rozdział pierwszy, *Deportacja jako doświadczenie (ciała,)* służy do ustalenia przyjętej postawy metodologicznej, jest kluczowy dla rozważań doktoranta, dlatego też poświęcam mu w recenzji najwięcej uwagi. Doktorant podkreśla charakter interdyscyplinarny obranej perspektywy badawczej i temu wyborowi należy tylko przyklasnąć, gdyż badania nad Zagładą, zjawiskiem tak złożonym, nie mogą być ograniczone przez zbyt sztywne,

homogeniczne ramy teoretyczne. Oprócz studiów literaturoznawczych, mamy więc prace z zakresu filozofii, antropologii, historii, kulturoznawstwa.

Swoje rozważania doktorant rozpoczyna od trudnego do zdefiniowania, nieostrego, otwartego pojęcia doświadczenia, jednego ze słów-kluczy samej pracy oraz w ogóle badań nad Zagładą, gdyż literatura obozowa, deportacyjna jest literaturą doświadczenia. Z olbrzymią swobodą, lekkością, mgr Świercz porusza się w obszarze teorii doświadczenia, odnosi się do tak wielu interdyscyplinarnych prac krytycznych, że trudno byłoby je wszystkie tutaj przywołać, wymienię więc tylko Ryszarda Nycza, Waltera Benjamina, Giorgio Agambena, Martina Jaya, Dominica La Caprę i bardzo wielu innych badaczy z różnych epok i obszarów kulturowych.

Pozostaję pod dużym wrażeniem erudycji i wiedzy doktoranta, jak również jego umiejętności konstruowania wyводу, gdyż mgr Świercz w sposób prosty i jasny mówi o rzeczach skomplikowanych, a nie zdarza się to zbyt często w dyskursie naukowym, więc warto tę cechę podkreślić. Inna kwestia godna zasygnalizowania to fakt, że doktorant nie tylko cytuje opinie uznanych badaczy, ale ma do nich własny stosunek, własne zdanie, czasami wchodzi z nimi w polemikę, co dobrze rokuje na przyszłość.

W kolejnym podrozdziale doktorant mówi o Zagładzie jako doświadczeniu podmiotu wcielonego. Doktorant proponuje nową, bardzo ciekawą, perspektywę interpretacyjną, według której świadkowie, ofiary, oprawcy stają się podmiotami wcielonymi korporealnie egzystującymi w rzeczywistości koncentracyjnej, zaś przedmiotem refleksji staje się ich doświadczenie opierające się na cielesnym, zmysłowym i przede wszystkim aktywnym uczestnictwie w wydarzeniach. Dokonuje też przeglądu prac krytycznych (Karwowska, Chałupnik, Wolski, Des Pres, Gigliotti, Felman, Laub) z różnych obszarów językowych i różnych dziedzin, które wyrażają pewien zwrot w stronę cielesności doświadczenia koncentracyjnego. Kolejny paragraf to przybliżenie koncepcji podmiotu wcielonego opracowanej przede wszystkim (choć nie jedynie) w oparciu o badania francuskiego filozofa Maurice'a Merleau-Ponty'ego. Merleau-Ponty odrzuca dotychczasowe postkartezjańskie koncepcje zakładające dualizm ciało/ dusza reinterpretując jednocześnie pojęcie cielesności postrzeganej przez niego jako zintegrowana psychofizyczna całość. Koncepcja ta wpływa na percepcję, gdyż sposób pojmowania ludzkiego świata ma charakter ucieleśniony. Dla doktoranta myśl Merleau-Ponty'ego staje się źródłem inspiracji. Dalsza część rozdziału jest poświęcona problematyce doświadczenia zmysłowo-cielesnego podmiotów narratorskich, co

zostanie zanalizowane za pomocą narzędzi narratologicznych, a konkretnie focalizacji (zmysłowej).

Warto podkreślić, że przejścia pomiędzy kolejnymi paragrafami, czy rozdziałami pracy odbywają się w sposób bardzo płynny, naturalny, części pracy łączą się ze sobą w sposób logiczny i przemyślany, co świadczy o bardzo dobrym warsztacie badacza.

Paragraf następny ogniskuje się wokół pojęcia kulturowej i cielesnej pamięci Zagłady. To właśnie literatura staje się „archiwum pamięci”, „nośnikiem, medium i wzorem” memorialnym (s.80). W ramach „memory studies” badane są różne formy pamięci: indywidualna, zbiorowa (pokoleniowa, komunikacyjna, kulturowa) w różnych ramach narracyjnych. Doktoranta interesuje szczególnie pamięć ciała jako odrębnego nośnika pamięci. Powraca tutaj koncepcja Merleau-Ponty’ego, według którego w ludzkich zmysłach, ciele jest zapisana historia podmiotu, jego doświadczeń, czego przejawem mogą być nawyki cielesne (postawy i zachowania, nawyki – w znaczeniu habitusa Pierre’a Bourdieu). Widać tutaj więc bardzo dobrze, jak bardzo rozprawa jest spójna metodologicznie i przemyślana. W kolejnych częściach rozprawy charakteryzowane są, w kontekście memorialnym, świadectwa sekundarne (bezpośrednich potomków ofiar Zagłady) oraz literatura III pokolenia (wnuków ofiar). Ponieważ pierwszy, teoretyczny, rozdział pracy jest dość długi (ponad 100 stron), trochę zabrakło mi jakiejś próby syntezy końcowej tych rozważań, krótkiego podsumowania całości, aczkolwiek ten rozdział teoretyczny oceniam bardzo pozytywnie.

Rozdział drugi analizuje zjawiska powiązane z doświadczaniem drogi deportacji. Doktorant przedstawia perspektywę historyczną pierwszych etapów deportacji, rolę i odpowiedzialność kolei francuskich oraz zgłębia pojęcie i status deportowanego w historii, kulturze i prawodawstwie francuskim. Następnie mapuje problematykę i tematykę francuskojęzycznej literatury Holocaustu, jej przemiany, nurty, najważniejszych autorów i dzieła.

Rozdział trzeci, najdłuższy, ma charakter typowo analityczny, koncentruje się na badaniu doświadczenia podróży deportacyjnej. Doktorant przedstawia korpus tekstów do analizy, uzasadnia, przekonująco, swoje wybory, informuje, jakie etapy zostaną zawarte w analizie. Trzeba przyznać, że mgr Świercz miał prawdziwy *embarras de richesse*, jeśli chodzi o wybór tekstów. Zdecydował się na analizę siedmiu tekstów reprezentujących różne etapy szeroko rozumianej literatury deportacyjnej, według przyjętej uprzednio periodyzacji, i w porządku chronologicznym. Mamy więc teksty autorstwa: Davida Rousset’a, Eliego Wiesela, Charlotte

Delbo, Jorge Semprun'a, Alain'a Fleischera, Arnaud'a Ryknera i Yves'a Flanka. Utwory, pochodzące z różnych okresów, zostały tak dobrane, by korpus był reprezentatywny a zarazem różnorodny: różni je więc poetyka oraz reprezentacja procesu deportacji, jego rola w strukturze utworu. Nie mam żadnych zastrzeżeń, co do wyboru korpusu analitycznego. Analizy, w duchu *close reading*, są prowadzone zgodnie z zapowiedzianym uprzednio kluczem (cielesności, doświadczenia oraz fokalizacji zmysłowej). Doktorant wykazuje się umiejętnością wnikliwej analizy, jego spostrzeżenia są oryginalne, trafne, pełne konotacji intertekstualnych (Proust) i filozoficznych (Sartre).

Pracę wieńczy bardzo dobrze skonstruowana konkluzja (określona jako „zakończenie”), w której doktorant syntetyzuje znaczenie komponentu faktograficznego/historycznego oraz literackiego analizowanych utworów, podsumowuje sposób reprezentacji cielesności oraz doświadczenia deportacji.

W tym miejscu, chciałabym zasygnalizować kilka drobnych uwag/wątpliwości, jakie nasunęły mi się podczas lektury pracy. Na stronach: 29 i 30 mamy termin „*expérience vécu*” - czemu „*vécu*” jest bez uzgodnienia do „*expérience*”? Na stronie 16 w przypisie 26 jest informacja o wydaniach dzieł, z których doktorant korzysta. Dwa teksty (Sempruna i Wiesela) są w tłumaczeniu polskim, natomiast edycje pozostałych dzieł są w wersji francuskiej, jednak cytaty w późniejszej analizie są po polsku. Jeśli doktorant jest autorem tłumaczeń tych cytatów, należałoby to zaznaczyć od razu w tym przypisie. Podobnie jest z niektórymi pracami krytycznymi, które w bibliografii są w wydaniach obcojęzycznych, ale cytaty z nich mamy w tekście po polsku. Więc należy doprecyzować w pracy, kto te fragmenty przetłumaczył. Chciałabym też zwrócić uwagę na zapis nazwiska Flank, które na ogół jest zapisane poprawnie, ale np. na str. 246 jest zapisane nieprawidłowo (Flanck), co należałoby poprawić. Są to bardzo drobne usterki, które pojawiają się zawsze w pracach o dużej objętości (a taką pracą jest rozprawa mgr Świercza), absolutnie jednak nie umniejszają wysokiej wartości merytorycznej całej pracy.

3. Strona formalna pracy (przypisy, bibliografia, język).

Praca jest zredagowana starannie, zdarzają się, niezbyt często, literówki, ale są to uchybienia, które bardzo łatwo wyeliminować. Bibliografia zawiera teksty napisane po polsku, francusku i angielsku, jest podzielona dla większej klarowności na sekcje (publikacje zwarte, ciągłe, internetowe). Nie ma wyodrębnionej sekcji „Korpus tekstów analizowanych”, ale korpus jest szczegółowo opisany i przedstawiony w pracy, więc nie jest to problem. Przypisy w rozdziale

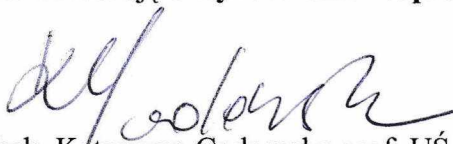
I i II są klasycznymi przypisami dolnymi (z referencją bibliograficzną albo z komentarzem uzupełniającym tekst główny). Natomiast w rozdziale III mamy wspomniane już przypisy dolne oraz pojawiają się przypisy amerykańskie w tekście głównym, przy okazji analizy utworów. Osobiście nie mieszałabym tych dwóch systemów referencji i wybrałabym konsekwentnie w całej pracy, albo przypisy dolne, albo amerykańskie. Tym niemniej strona formalna pracy nie budzi moich zastrzeżeń.

4. Konkluzja

Przedłożona mi do recenzji rozprawa doktorska mgr Łukasza Świercza spełnia ustawowe kryteria określone w art. 13.1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym (Dz.U. nr 65 poz. 595 z późn. zmianami): stanowi oryginalne, interdyscyplinarne rozwiązanie problemu naukowego; udowadnia ogólną wiedzę teoretyczną doktoranta; potwierdza jego umiejętność prowadzenia badań naukowych.

Podsumowując stwierdzam, że praca doktorska mgr Łukasza Świercza pt.: ***Poetyka reprezentacji wagonów bydłych. Doświadczenie deportacji do nazistowskich obozów koncentracyjnych w literaturze francuskojęzycznej*** (napisana pod kierunkiem Pani dr hab. Beaty Kędzi-Klebeko, Prof. USZ) spełnia z naddatkiem wymogi stawiane rozprawom doktorskim w w/w ustawie i na tej podstawie wnioskuję o dopuszczenie mgr Łukasza Świercza do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Ponadto, biorąc pod uwagę wartość naukową rozprawy mgr Łukasza Świercza, która w sposób nowatorski, interdyscyplinarny, eksploruje ciekawy i nieznany na gruncie polskim temat wnioskuję o wyróżnienie rozprawy oraz o jej publikację (najlepiej w całości).

Dr hab. Katarzyna Gadomska prof. UŚ

Katowice, 7.03.2022 r.